

Form 1957

2544

Hengelblans 225

507025

Het materiaal van de kerkdienst

W. Barnard

Geen zitkerk, geen praatkerk, —
een bidkerk, een daadkerk!

Het woord Liturgie betekent *dienst* en heeft veel strijd veroorzaakt. Die strijd moet in dit tijdschrift, dat geen strijdschrift is, niet worden voortgezet, die betekenis wel. Want als een architect zich afvraagt, waarvoor de ruimte dienen moet die hij ten bate van een parochie, een gemeente of een genootschap ontwerpt, dan is die architect bezig met de liturgie. Wanneer die architect dan bovendien op „functionalisme” gesteld is, beweegt hij zich niet minder, maar des te meer in de omtrek van het woord „liturgie”.

De kwestie van de liturgie gaat niet langs de architect heen, hij is er juist nauw bij betrokken. Hij moet immers weten, wat voor „dienst” zijn kerkgebouw straks zal verrichten. Wat hij maakt is zelf liturgie. Het is evenzeer liturgie als de muziek, de gebeden, de psalm, de zegen, de preek. Maar hiermee is meteen het moeilijkste vraagstuk van de kerkbouw in zicht gekomen, n.l. dat van de onderlinge verhouding van al die bezigheden die samen „de dienst uitmaken”. De architect moet er achter zien te komen, hoe dat alles met elkaar samenhangt, hoe de nadruk verdeeld wordt en wat hem dus als punt van uitgang houvast geeft. De architect moet daar achter zien te komen, omdat hij niet verwachten kan het kant en klaar voorgeschoteld te krijgen. Althans niet op de manier, die voor hem de enige is, n.l. met een ruimtelijk bewustzijn. Voor de meeste opdrachtgevers zal heel de „dienst”, welke zij geregeld be- „oefenen”, uit eerbied voor God, heel onze *Godsdienst* oefening dus, één complex zijn, waarin dan wel één of ander onderdeel domineert, maar dat toch uiterst lastig van gevoelens en verworven inzichten valt los te maken. Gevoelens en inzichten — maar dat is de binnenkant, het innerlijk. En het gaat de architect om de vorm van de ruimte, om de buitenkant. De „buitenkant” van de „binnenkant”.

Een voorbeeld: iemand zal zeggen dat in zijn oog de preek het belangrijkste van een kerkdienst is. Stel, dat een schrandere architect nu een soort gehoor- schelp ontwerpt, waarin de predikant zo dicht mogelijk bij en zo „indringend” mogelijk tot zijn gemeente spreken kan. Het zou mij niet verbazen, als zulk een ontwerp geen voldoening zou geven aan de man-van-de-preek, als hij het hoge gewelf zou missen en de schilderachtige verheven afzondering waarin meestal in typische „preekkerken” de voorgangers gedwongen zijn te verkeren. En toch bemoeilijkt dat gewelf de verstaanbaarheid en de voorganger in zijn „houten broek” is vaak meer visueel kan akoestisch treffend. Maar het is waar, en dat werd dan ook onbewust mede bedoeld door de hier veronderstelde opdrachtgever, een preek wil meer zijn dan een toespraak en op de een of andere wijze moet dit „meer” tot uitdrukking worden gebracht. Bijvoorbeeld door een kunstmatige „verhevenheid”, liever evenwel door het gehele verband van dienstverrichtingen, waarin de preek staat. Door toon en lof en sacrament en gebaar, — ook door vorm en materiaal der gegeven ruimte. Een preekkerk, met andere woorden, is dus niet zo maar een spreekkerk. Aan de architect valt de veeleisende taak toe, dit verschil, dat veel méér dan een letter bedraagt, aan zichzelf en zijn opdrachtgever op de juiste wijze bewust te maken. En dat kan alleen maar zijn: de denkwijze, waarin het zinsverband van de dingen belangrijker wordt geacht dan de dingen zelf, en de dingen zelf weer belangrijker dan hun indrukwekkendheid. *)

Dit nu is de leefregel van de liturgie. Het geldt voor de kerk als gebouw en voor de kerk als gemeente. Als ergens „kerk” wordt gehouden en een onderdeel, zeg: de preek, verbreekt het onderling verband, wordt zelfstandig.

*) Ik gebruik met opzet het woord „zinsverband” omdat ik het verband en de zin van de dingen in de kerk ontdek.

Dit nummer van FORUM verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling „ARK” (10 jaar kerkbouw), welke de Prof. Dr. G. van der Leeuw-stichting in enkele steden van Nederland hoopt te houden, om te beginnen van 30 maart tot en met 1 mei 1957 in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Behalve het artikel van de architect B. B. Westervhuis zijn bijdragen opgenomen van Ds. W. Barnard — als dichter ook bekend als Guillaume van der Graft —, studie-secretaris van bovengenoemde Stichting; van Frits A. Mehrtens, cantor-organist van de Maranathakerk te Amsterdam; en van Ds. W. G. Overbosch, predikant voor cultureel kerkewerk vanwege de Hervormde Gemeente van Amsterdam voor „Groot-Zuid” en voorzitter der Prof. Dr. G. van der Leeuw-stichting.

wordt overheersend, dan is het daarmee ook voor de architect uiterst moeilijk geworden, een goed geheel te maken. Of als de offerhandeling aan het altaar wordt losgemaakt uit het geheel van de gemeente, als daardoor het samenzijn overstag gaat naar één kant, dan weet ook de architect geen andere raad dan een (vergeef mij de term) grote „kijkdoos” te maken, waarin het innerlijk geheim van de dingen op één punt zichtbaar wordt gemaakt. — maar toch ook niet zo goed zichtbaar als het wel zou kunnen, want tenslotte is een kerk geen kijkdoos, evenmin als een gehoorschelp. Iedere protestant (of hij moest volledig verziend zijn) weet, dat niet slechts het oor, doch ook het oog wat wil, al was het dan maar in de vorm van een „beeld van een dominee” op de akoestische stoel. Maar dat is een dwaas uiterste en zowel de preekstoelen als de dominees zijn gelukkig vrij wat eenvoudiger geworden dan ze nog in grootvaders dagen waren.

Kenmerkend voor de hervormde gezindheid in ons land is, dat zij in de „heilige gebouwen” gaarne zingt (met psalm 27): „hier weidt de ziel met een verwond'rend oog”. Het is dan altijd nog wel de ziel, maar het is dan toch een oog en er spreekt een besef uit, dat de bruikbaarheid van een schuur voor de kerkdienst (hoezeer uit hageprekersromantiek verdedigd) twijfelachtig is. De gehoorzalen, deze liturgische horreurs, waarmee een onrein purisme, een ondienstig „functionalisme” ons wel heeft opgeknapt, dienen zo spoedig mogelijk te worden afgebroken.*) Maar ook tastzin en smaak — in de letterlijke betekenis, hand en tong dus, hebben hun recht in de kerk. Van oudsher is de heilige maaltijd eind- en hoogtepunt van de christelijke samenkomst geweest, dienst der diensten, feest aller feesten. Daarover bestaat geen twijfel. Brood en wijn verbinden het dagelijks bestaan met de bruiloft en het paradijs, maar ook met de wet van het graan, dat gedorst, en de druiventros, die vertreden wordt. Geen christendom blijft leven, dat niet in vlees en bloed deze mysteries opneemt. Ik bedoel dit letterlijk. Het heilig avondmaal is een ritus, waarbij gegeten en gedronken wordt. Daarvoor moet dan ook gelegenheid bestaan. Het is dienst. En dat betekent weer twee dingen, ten eerste dat deze ritus zichzelf moet zijn, — ten tweede dat hij zich voegen moet in het geheel van dat alles bij elkaar, dat *dienst*, liturgie heet.

Zo gezegd is het simpel genoeg. Maar menige kerk vertoont óf helemaal geen avondmaalsmogelijkheid (en die moet dan bij gelegenheid er in geforceerd worden) óf een avondmaalsmogelijkheid, die er vooral is om zich te tonen, om de kerkganger visueel te herinneren aan de belangrijkheid van het avondmaal, zonder dat het eten en drinken misschien zelfs dáár en zó kán plaatsvinden. Dat is het geval, wanneer een altaar- of avondmaalstafel weliswaar centraal is opgesteld en dus uitroept: dit is het hart van de Dienst, doch altaar noch tafel is, alleen herinneringsmeubel. Voor een altaar wordt geknield, bij een tafel wordt gezeten, hetzij eráán, hetzij er omheen. Een tafel echter, die de plaats van een altaar inneemt, maar toch tafel blijven wil, maakt duidelijk, dat hier iets scheef is getrokken. Men kent de kerken, die na de oorlog in groten getale gebouwd zijn, waarin het liturgisch centrum de rol is gaan vervullen, die de preekstoel

vroeger toeviel; waarbij men zich echter afvraagt, of hier nu niet een mengvorm optreedt van hoor- en kijkkerk, een soort twee-en-een-half-de mogelijkheid, maar niet, nog niet, een derde. De grote winst is, dat men het „zinsverband” alle eer gunt, dat — met andere woorden — de liturgie erkend is, niet als verfraaiing of vertedering, maar als „dienst”. De grote vraag erbij is echter, of de dienst niet zozeer wordt gekoesterd, dat zij niet meer dienen kan!

Of er toch niet een nieuw soort indrukwekkendheid op gaat treden, die kwalitatief anders is, hoewel oppervlakkig beschouwd verwisselbaar met dat zinsverband der dingen, waarover het in dit opstel voortdurend gaat. Ik wacht mij ervoor, hier in bouwkundige details te treden of zelfs voorbeelden aan te halen, c'est un pasteur qui parle. Maar zo goed als er prachtige preekkerkjes (of „vermanings”-kerkjes, naar doopsgezind idioom) zijn aan te wijzen, hoewel het systeem tot onvruchtbaarheid is gedoemd, zo zijn er door geestdriftige bouwheren en verstandige architecten mooie en liefelijke kerken gebouwd, waarvan de overtuigingskracht, dat het zó nu zou moeten, voor mij niet afstraalt. Waarbij moet aangetekend worden, dat dit type des te beter gelukt, naarmate de kerk dorpser en kleiner is. Ik denk hierbij terug aan de dienst in Eefde, in de nieuwe hervormde kerk, waarbij ik (zeldzame ervaring) het gevoel had, temidden van de gemeente gesteld te worden.

Bij dit alles is over de Doop niet gesproken. De katholieke, die met de hand het gewijde water beroert en daarmee zich zegent, verkeert aldus zo vaak hij een kerk ingaat met de doop. De oudvaderlandse calvinist, die het „teken des verbonds” in de zondagse samenkomst opnam (maar het sacrament van de doop toch letterlijk en figuurlijk aanhechte aan de preek(stoel), door een lang formulier en een koperen armpje, waarin het doopbekken geplaatst werd) gaf de doop ook alle eer, noemde zelfs de omtuining van de kansel „doophek”. Maar in „hoor”- en „kijk”-kerken is die aandacht architectonisch onwezenlijk. Vandaar dat, alweer de „liturgisch-centrum-kerk” met nadruk het doopvont voor de gemeente plaatste. Maar dan ook met recht: vóór de gemeente. Met andere woorden: niet te midden van de gemeente, maar zo, dat het vont met de tafel en de (preek)stoel een derde visueel object werd. Deze driedeling van de aandacht voor het oog, aan het ene einde van de zitplaatsenruimte, nodigt als het ware uit tot bespiegelingen over de Drie-eenheid welke..... ondienstig zouden zijn. Of niet de doop een eigen plaatsruimte hebben mag, is voorzover mij bekend nog in geen protestantse kerk aan de orde (en dus aan de bouw-orde) gesteld. Het oude „doophek” is misschien nog het meest markant. Daar althans kunnen ouders, getuigen en vrienden om het sacrament heen gaan staan.

En daarmee zijn wij gekomen tot de gevaarlijke vraag of niet de zitplaatsenkerk als zodanig dwingt tot vormen, die aan het leven om het sacrament heen (maar dan ook aan het leven om het sacrament heen) afbreuk doen. Het „om-heen” kan in onze gebouwen niet worden verwelikt. Wij zitten er met onze jassen aan..... maar wij lopen er nooit heen en weer, laat staan, dat we in heilige optocht binnen zouden schrijden. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat stoutmoedige overweging tenslotte leidt in de richting van een gebouwencomplex, dat méér heeft van een „lichaam” dan tot nu toe enige kerk, welke dan ook. En kerkzijn is, naar christelijke opvatting, toch lichaam-van-Christus zijn! Er zal veel organischer „gediend” en daarom ook: gebouwd worden. Liturgie en diakonie, m.a.w. cultische en sociale dienst, zullen met elkaar vervlochten zijn. In het bouwlichaam worden de vijf zintuigen erkend. Men zal er bloemen, etensgeuren en wierook ruiken. Handen worden geschud en knieën soepel gebogen. Er is een bidkapel, waarheen men optrekt en het avondmaal ontvangt. Daarmee verbonden, zoals longen en hart in één borstkas toch onderscheiden hun werk doen, is een ruimte waar het gesproken woord tot zijn recht komt. Maar ook ermee verbonden is die plaats van ongedwongen samenkomst, waar de preek zich vertakt tot gesprek, waar het brood van het sacrament in verband wordt gebracht met het dagelijks brood, en waar beseft wordt, dat een lichaam ter weerszijden van het middenrif bestaat. Daarheen beweegt zich, misschien, de gang van kerkbouw-zaken. Er is nu al, zij het in aanvankelijke vorm, het een en ander van te zien. Maar het middenrif is nog wat dik en weinig bewegelijk. Moet dan, vraagt u, het heilige verdagelijkst worden? Nee, maar het dagelijkse (brood, beker en bed) zou wat meer in het licht van een heilig zinsverband gezien kunnen worden. Dan was de liturgie minder een eiland. En de architect zou beter raad weten met zijn opdracht. Het zou duidelijk zijn. In een school wordt geleerd, in een ziekenhuis genezen, in een dancing gedanst en in een kerk geleefd — in een wereld, die menselijk leven meer en meer bemoeilijkt.

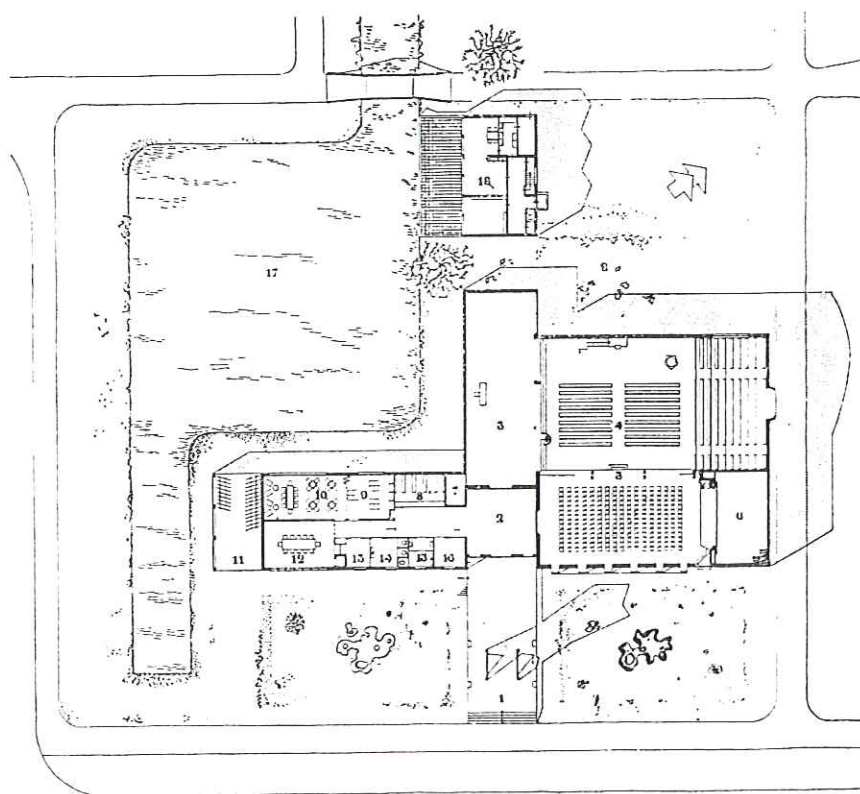
*) Deze daad zou in de hemel zoveel vreugde opwekken, dat het geld voor een nieuw gebouw er gauw genoeg zou wezen.

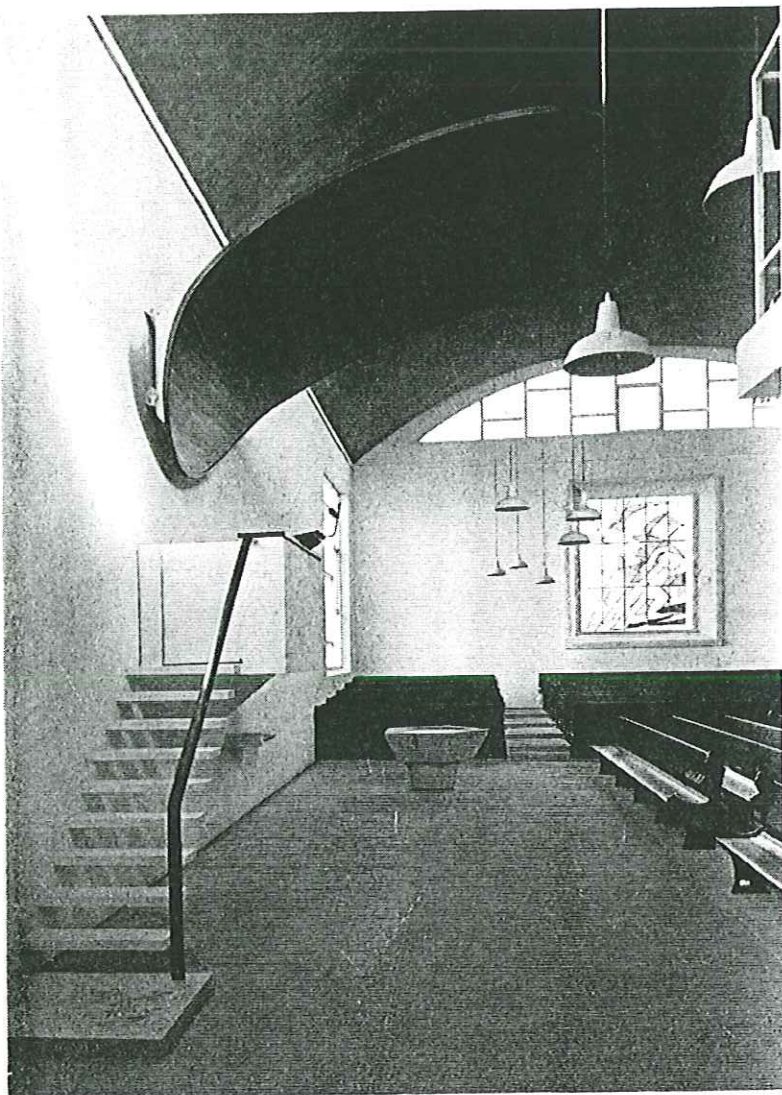
Adventkerk (Herv.) te 's-Gravenhage-Loosduinen 1955

Voorm. Arch.bur. Zanstra, Giesen en Sijmons
Ontw. en uitv. K. L. Sijmons Dzn.

- 1 Bordes
- 2 Hal
- 3 Avondmaalsruimte
- 4 Kerkruimte
- 5 Gemeentezaal
- 6 Toneel
- 7 Berging
- 8 Garderobe
- 9 Catechisatiekamer
- 10 Vergaderzaal
- 11 Rijwielberging
- 12 Consistoriekamer
- 13 Predikant
- 14 Toiletten
- 15 Toiletten
- 16 Koffiekeuken
- 17 Vuur
- 18 Woning van de predikant

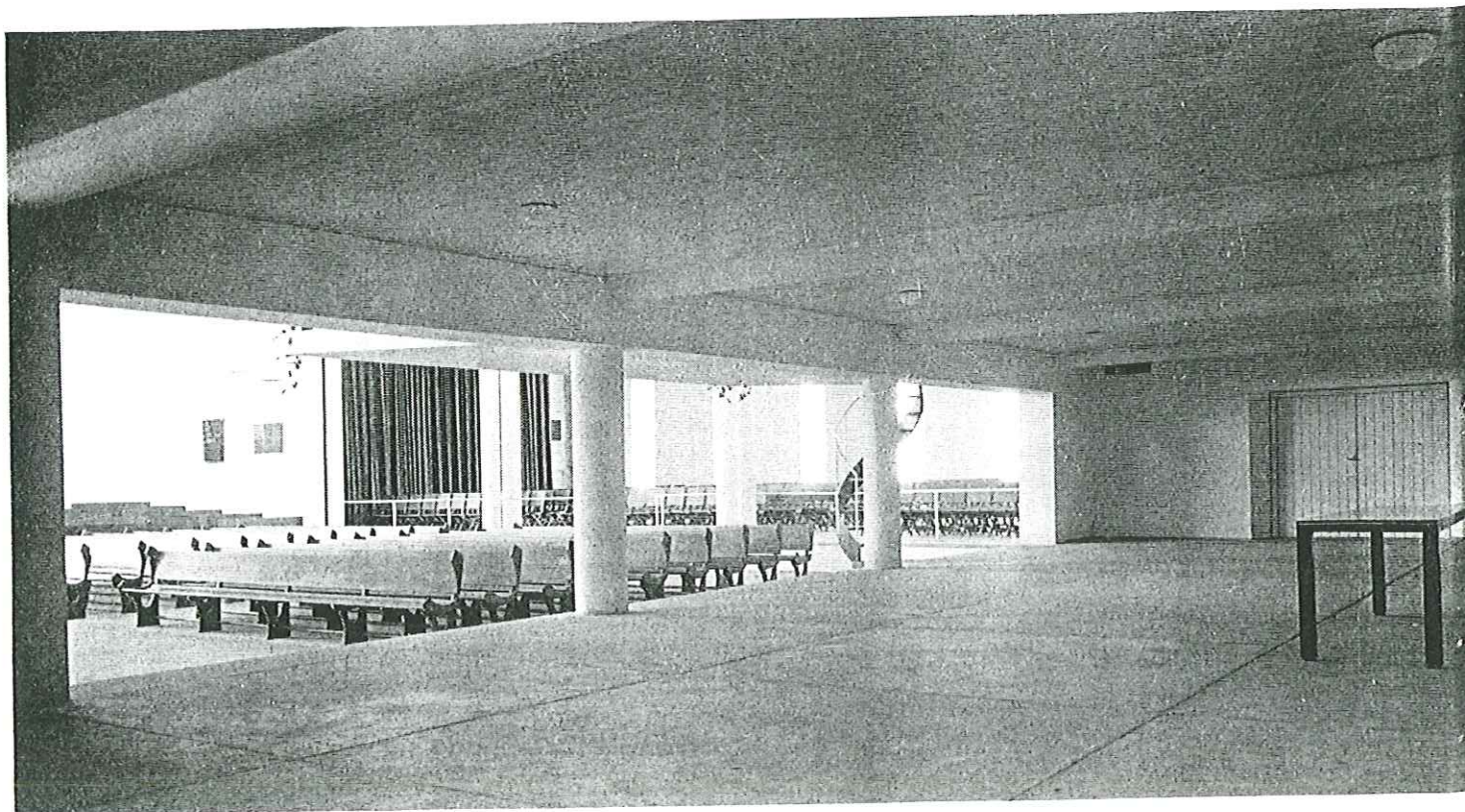

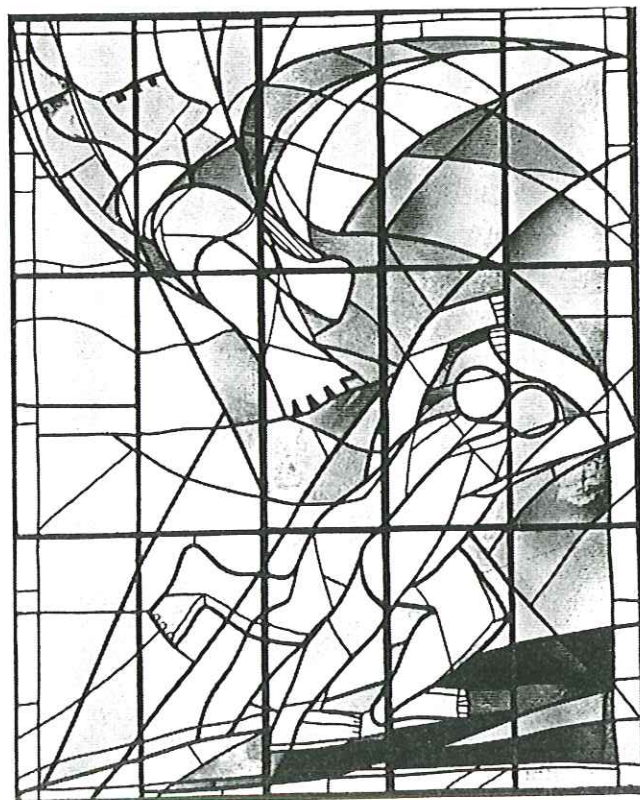
Situatie 1—500

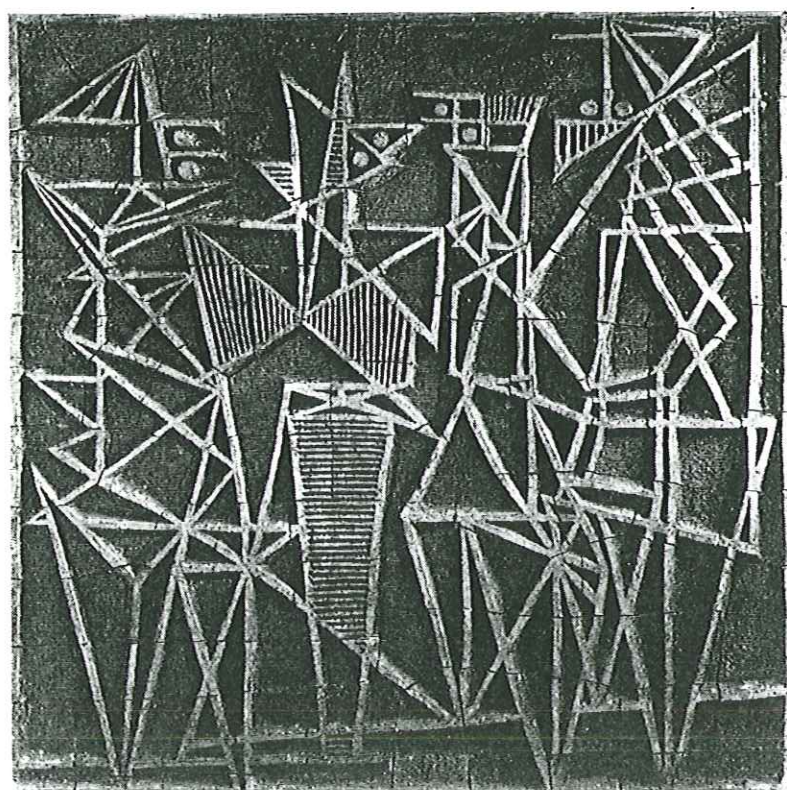

Adventkerk te 's-Gravenhage-Loosduinen

rechts onder *Glasraam van Friso ten Holt: de uitdrijving der eerste mensen uit het paradijs*

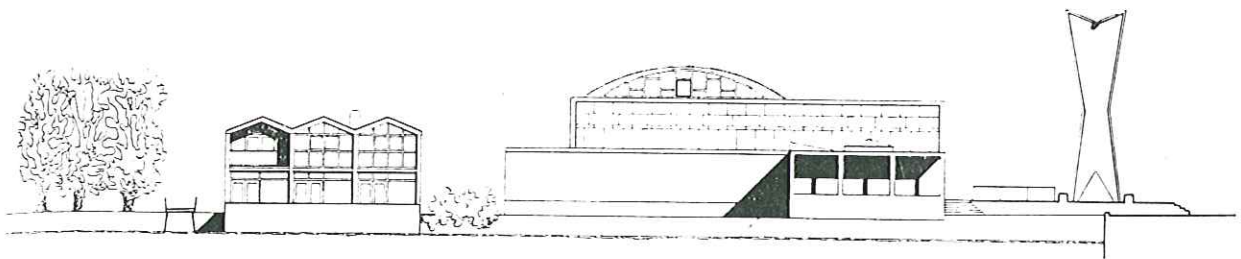

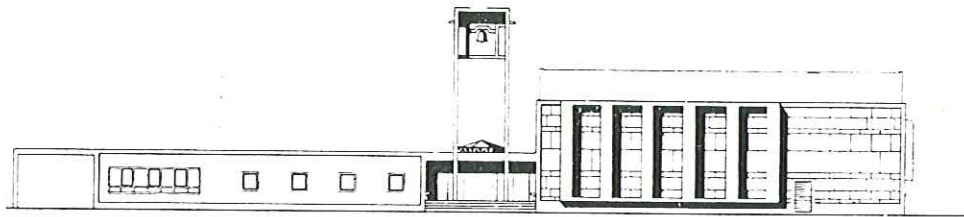
boven *Trap naar orgelbalkon*

links *Dirk Hubers „De Evangelisten”*

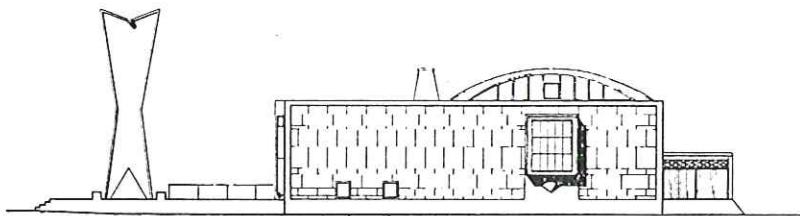
rechts *Avondmaalsruimte met tableaux van Dirk Hubers (zie ook pag. 52)*

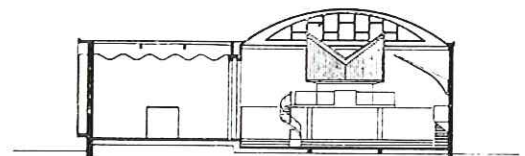
Westgevel met ontworpen pastorie 1—500

Zuidgevel 1—500

Oostgevel 1—500

Dwarsdoorsnede over kerkgebouw

Adventkerk te 's-Gravenhage-Loosduinen

De plaatbekleding op deze geveltekeningen moest vervallen wegens ontoereikende geldmiddelen

